

Zo verborgen is God niet

*Mystiek en maatschappij bij
Titus Brandsma*

Een bloemlezing, samengesteld
en ingeleid door Peter Nissen

Boom

© 2024 Peter Nissen | Boom Uitgevers Amsterdam

Vormgeving: Brigitte Slangen

ISBN 9789024464791 / NUR 320.708

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichtinguvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

www.boom.nl

Inhoud

'Zo verborgen is God niet'. Inleiding	[7]
Oosterse en westerse mystiek	[19]
Mystiek in Nederland	[25]
Mystiek en pseudo-mystiek	[33]
Kennis is maar de helft	[57]
Vrede en vredelievendheid	[65]
Godsbegrip	[81]
Contemplatie	[119]
Heldhaftigheid	[129]
Dierenbescherming	[149]
Nationaalsocialisme	[159]
Plaats en taak van een eigen katholieke pers	[167]
Mijn cel – mijn dagorde	[175]
O Jezus, als ik U aanschouw	[192]
Een leed	[193]
Verantwoording	[195]
Noten	[202]
Voor wie verder wil lezen	[208]

‘Zo verborgen is God niet’

Inleiding

Titus Brandsma was een veelzijdig en ongekend bedrijvig man. Hij was niet de schrijver van dikke boeken en zwaar-wichtige wetenschappelijke monografieën, maar wel een ijverig publicist. Hij was er niet op uit om hoog te scoren in de academische competitie. Hij wilde met zijn publicaties vooral dienstbaar zijn aan een breed lezerspubliek. Daarvan getuigen zijn honderden bijdragen aan dag- en weekbladen. Dat begon al in 1919 met artikelen voor het nieuwsblad *De Stad Oss*, en in de laatste jaren van zijn leven, tussen april 1938 en november 1941, verzorgde hij een wekelijkse rubriek over spiritualiteit in het Nijmeegse dagblad *De Gelderlander*, 154 artikelen bij elkaar. Ook aan andere dagbladen droeg hij regelmatig bij, zoals aan de katholieke krant voor Friesland, *Ons Noorden*. In de *Katholieke Encyclopaedie*, die tussen 1933 en 1939 in vijfentwintig delen verscheen en waarvan hij de feitelijke hoofdredacteur was, nam hij 216 trefwoorden voor zijn rekening.

Maar een groot deel van zijn teksten bleef bij leven ongedrukt: zijn vele lezingen en toespraken voor de meest uit-

eenlopende gezelschappen. Gedreven door zijn verlangen om dienstbaar te zijn, reisde Titus Brandsma stad en land door om her en der te spreken. Godfried Bomans, die in 1939 colleges filosofie bij Titus Brandsma had gevolgd, noemde hem 'de enige mysticus op het vasteland van Europa die een algemeen spoorwegabonnement bezat en in treincoupés is zalig geworden'. Hij verzorgde voordrachten voor kloosterlingen, priesters en leken, voor studenten en docenten, voor esperantisten en dierenbeschermers, voor journalisten en ijverars voor de Friese taal en cultuur, voor bepleiters van toenadering tussen de katholieke en de orthodoxe kerken, en voor artsen en directeuren.

Een kleine selectie uit de honderden teksten die van Titus Brandsma bewaard zijn gebleven, is in deze bloemlezing bij elkaar gebracht. De teksten geven een bescheiden beeld van zijn grote veelzijdigheid. Mystiek en maatschappelijke kwesties worden in de meeste van die bijdragen met elkaar verbonden. Voor Titus Brandsma waren die twee niet van elkaar gescheiden. Mystiek was voor hem niet op de eerste plaats iets voor uitverkoren zielen en niet iets van extatische verschijnselen. Daar stond hij eerder aarzelend tegenover, zoals zijn voorzichtige kritiek op de gestigmatiseerde Theresia Neumann, die in zijn tijd in katholieke kring mateloos populair was, duidelijk maakt. Titus Brandsma was op het gebied van de spiritualiteit een trouwe leerling van de zestiende-eeuwse Spaanse mystica en karmelietes Teresa van Ávila, die aan haar medezusters had voorgelouden dat 'God ook in de keuken rondwaart tussen de potten en de pannen'. God is een geheim, en ook weer niet. 'Zo verborgen is God niet, wil Hij niet zijn, of voor het vindingrijke minnende hart is Hij te ontdekken, aan het van heimwee smachtende hart openbaart Hij Zich. Hij staat aan de deur en klopt en wacht dat Hem wordt opengedaan,' zo zei Titus Brandsma in 1929 in een radiotoespraak voor de KRO. God laat zich, zij het nooit volledig en onverhuld, vinden en kennen, niet al-

leen in bijzondere religieuze ervaringen, zoals die van mystici, en niet alleen in de boeken van de Bijbel, maar ook in de natuur, in het denken en zoeken van mensen, en in de alledaagse werkelijkheid. Ook dus in de maatschappelijke verbanden waarin mensen, met elkaar samenwerken met het oog op het gezamenlijk welzijn. Ook het onderwijs, de journalistiek, de ontspanning, de cultuur, de kunst en zo veel andere terreinen van menselijk handelen kunnen plekken zijn van godsontmoeting. Dat was het credo van Titus Brandsma dat doorklinkt in de teksten die hier bij elkaar zijn gebracht.

Anno Sjoerd Brandsma werd geboren op 23 februari 1881 in Oegeklooster bij Bolsward. Hij was het vijfde kind van zes (er waren vier oudere zussen en er volgde nog een broer) van het echtpaar Titus Brandsma en Tjitsje Postma. Dat hij bij zijn kloosterintrede later de naam Titus koos, de naam waaronder hij bekend is geworden, is ongetwijfeld een eerbetoon aan zijn beide ouders. Die bewoonden een boerderij die al sinds 1820 in de familie was. Zij behoorden tot wat wel de katholieke boerenaristocratie van Friesland wordt genoemd.

Katholiek middelbaar onderwijs was er in Friesland nog niet; het zou er later wel komen, mede door toedoen van Brandsma. Daarom ging hij in 1892 naar het Brabantse Megen. Daar hadden de franciscanen in 1877 de vroegere Latijnse school overgenomen: het Sint-Antoniusgymnasium. Anders dan bij de meeste katholieke middelbare scholen in die tijd, was aan die school van de franciscanen geen internaat verbonden. De leerlingen woonden in kosthuizen in Megen. Tijdens het eerste schooljaar woonde Anno Sjoerd met maar liefst elf andere leerlingen bij de dames Remmen in huis. Vanaf 1893, toen ook zijn broer Hendrik naar Megen kwam, waren zij samen in de kost bij de dames Grooten.

Na het gymnasium koos Anno Sjoerd, anders dan zijn

broer Hendrik, niet voor de franciscanen. Hij trad in 1898 in bij de orde van de karmelieten. Het is niet ondenkbaar dat hij al als gymnasiast teksten onder ogen had gekregen van de grote mystici uit die orde, vooral Teresa van Ávila, en dat hij zich daartoe aangetrokken voelde. Hij begon aan zijn noviciaat in het nog steeds bestaande klooster van de karmelieten in Boxmeer. In 1889 legde Titus, zoals hij voortaan heette, zijn tijdelijke geloften af. Hij studeerde, zoals gebruikelijk bij kloosterlingen die opgeleid werden voor het priesterschap, twee jaar filosofie in Boxmeer. In Boxmeer vond hij ook zijn mentor, de in de filosofie gepromoveerde medebroeder Hubertus Driessen. Deze liet de begaafde Titus in Boxmeer een Franse bloemlezing uit het werk van Teresa van Ávila vertalen: zijn eerste publicatie, die in 1901 in druk verscheen. Voor de vier jaar theologiestudie ging hij naar het klooster in Zenderen. In het laatste jaar van zijn studie, in 1905, werd hij, samen met kloosterlingen van verschillende andere orden, in de kathedraal van 's-Hertogenbosch tot priester gewijd. In Zenderen begon hij ook als publicist actief te worden: hij richtte zijn eerste tijdschrift op, *Van Neerlands Carmel*.

Van 1906 tot 1909 studeerde Titus Brandsma filosofie aan de door de jezuïeten geleide pauselijke universiteit Gregoriana in Rome. Zijn mentor Hubertus Driessen had er ook gestudeerd, als eerste Nederlandse karmeliet, en was er in 1894 gepromoveerd. Dat Brandsma ook naar deze universiteit ging, zal ongetwijfeld aan Driessen te danken zijn. Aan de Gregoriana vierde in die tijd het wijsgerig stelsel van het neothomisme hoogtij, een katholieke school van wijsbegeerte die zich geïnspireerd achtte door het denken van de grote middeleeuwse filosoof en theoloog Thomas van Aquino. De filosofische scholing heeft op het werk van Titus Brandsma blijvende invloed uitgeoefend: in veel van zijn publicaties en lezingen klinkt zij door. *Sapientis est ordinare*, had Thomas van Aquino gezegd: het is eigen aan de wijze om ordening

aan te brengen. De betogen van Titus Brandsma waren dan ook geordende betogen. Hij hechtte aan een zorgvuldige bepaling van begrippen en aan een gestructureerde wijze van argumenteren, waarin de verschillende stappen op een logische wijze op elkaar volgden.

In Rome maakte Titus Brandsma vriendschappen voor het leven, ontdekte de breedte van de wereldkerk en mocht twee keer op bezoek bij paus Pius x. Maar ook volgde hij er colleges sociologie bij de Belgische priester Antoine Pottier, een pionier op het gebied van het katholieke sociale denken, naar Rome verbannen omdat de Belgische bisschoppen hem te lastig vonden. De belangstelling van Titus Brandsma voor maatschappelijke vraagstukken was gewekt. Hij begon er al in 1906 over te schrijven voor het *Katholiek Sociaal Weekblad*, opgericht door de politicus en latere minister Piet Aalberse.

Na zijn promotie in Rome ('bene probatus', 'ruim voldoende', voor Romeinse begrippen was hij geen uitblinker) keerde Titus Brandsma in 1909 terug naar Nederland. Hij kreeg de opdracht te gaan doceren aan de filosofie-opleiding van zijn orde, die inmiddels van Boxmeer naar Oss was overgebracht. Daar hadden de karmelieten in 1890 een klooster gesticht. Dat zou veertien jaar, tot 1923, zijn thuis zijn. Omdat de groep studenten niet zo heel groot was, hield Titus Brandsma voldoende tijd over voor andere bezigheden. Zo begon hij, samen met medebroeders, aan een Nederlandse vertaling van de volledige werken van zijn leermeesteres Teresa van Ávila, die tussen 1918 en 1926 in vier delen verscheen.

Maar in Oss begon hij ook zijn vleugels uit te slaan. Hij richtte opnieuw een tijdschrift op, *Carmelrozen*, en werd in 1919 hoofdredacteur van het nieuwsblad *De Stad Oss*. In Oss en Oldenzaal ging hij ijveren voor de oprichting van door de karmelieten geleide katholieke middelbare scholen. Die kwamen er in 1923. Zij vormden het begin van wat nog steeds een van de grootste onderwijskoepels in Nederland is, de

Stichting Carmelcollege, waar momenteel meer dan vijftig scholen bij zijn aangesloten. Ook ging hij zich inzetten voor de Friese én de roomse zaak in Friesland en met het advieschap van de katholieke esperantisten begon de opbouw van zijn grote netwerk in katholieke verenigingen, bonden en organisaties.

Op 17 oktober 1923 werd in Nijmegen de Rooms-Katholieke Universiteit, tegenwoordig Radboud Universiteit, geopend, na achttien jaar van voorbereiding. Zij vormde de kroon op de katholieke onderwijskoepel, die vanaf het midden van de negentiende eeuw als onderdeel van de maatschappelijke emancipatie van rooms-katholieken in Nederland was opgebouwd. Titus Brandsma werd een van haar eerste hoogleraren. Hij was wel geen eerste keus. Voor de leerstoel geschiedenis van de wijsbegeerte hadden de inrichters van de universiteit eerst de in academische kring al bekende priester dr. Ferdinand Sassen op het oog. Maar die was in onmin gevallen wegens een omstreden advies over belastingmoraal; hij zou in 1929, toen de affaire inmiddels ver genoeg in het geheugen was weggezakt, alsnog hoogleraar in Nijmegen worden. Titus Brandsma had op wijsgerig gebied nog nauwelijks iets gepubliceerd, maar hij was wel in het vak gepromoveerd en had in Oss een goede naam als docent opgebouwd. Bovendien had zijn orde nog niemand geleverd voor de nieuwe universiteit. Zo kwam hij in Nijmegen terecht.

Titus Brandsma kreeg een uitgebreide leeropdracht: 'de geschiedenis van de wijsbegeerte (behoudens die der Grieken en Romeinen), natuurfilosofie, natuurlijke godsleer, wijsbegeerte der geschiedenis en geschiedenis der mystiek, met name der Nederlandse mystiek.' Zijn hart lag bij het laatste, zoals uit zijn publicaties en andere wetenschappelijke activiteiten duidelijk werd. Hij begeleidde in achttien jaar hoogleraarschap zeven promoties, waarvan drie op het gebied van de mystiek. Het laatste door hem begeleide proefschrift

werd verdedigd in 1942, terwijl Titus Brandsma al in gevangenschap verkeerde. In de studie van de Nederlandse mystiek werkte hij nauw samen met het door de jezuiten opgerichte Ruusbroecgenootschap in Antwerpen. Aan hun tijdschrift *Ons geestelijk erf*, waarvan Brandsma medeoprichter was, leverde hij wetenschappelijke bijdragen. Ook begon hij, met hulp van enkele assistenten, onder wie de bekeerlinge Greta Feugen, een verzameling foto's en fotokopieën op te bouwen van handschriften met mystieke teksten uit de Nederlanden. Deze 'Brandsmacollectie' zou veel later, in 1968, de basis vormen voor een door de Nijmeegse universiteit en de karmelieten opgericht en naar hem genoemd wetenschappelijk instituut: het Titus Brandsma Instituut.

Bestuurlijk was Titus Brandsma op vele fronten actief, binnen en buiten de universiteit, binnen en buiten zijn orde. In het academisch jaar 1932-1933 was hij rector magnificus van de Nijmeegse universiteit, de tiende op rij. In die hoedanigheid sprak hij zijn beroemde diesrede over *Godsbegrip* uit, die in deze bloemlezing is opgenomen. Ook is hij voorzitter geweest (wat nu decaan heet) van zijn eigen faculteit, die van de Letteren en Wijsbegeerte. Op zijn vele bestuurs- en adviseursfuncties in het maatschappelijk leven is al gewezen. In 1926 richtte hij in Nijmegen een oecumenische studieclub op, die in 1927 werd omgezet in het Apostolaat voor de Hereniging; tot 1936 was hij er voorzitter van. Hij was in 1936 oprichter van Frisia Catholica en in 1938 medeoprichter van de Fryske Akademy. Hij ijverde voor de erkenning van het Fries als onderwijstaal.

Ook binnen zijn orde was hij bestuurlijk actief. Van 1923 tot 1930 was hij assistent-provinciaal van de Nederlandse provincie van de karmelieten. Nijmegen had bij zijn benoeming nog geen klooster van zijn orde. Aanvankelijk woonde Titus Brandsma dan ook op kamers in een (inmiddels afgebroken) herenhuis aan de Spoorstraat en pendelde hij nog regelmatig naar het klooster in Oss. In 1927 betrok hij een

herenhuis aan de Kronenburgersingel, samen met enkele in Nijmegen studerende medebroeders, van wie er twee bij hem zouden promoveren. Vanuit dat herenhuis werd de bouw voorbereid van een klooster aan de Doddendaal in Nijmegen, dat in 1930 in gebruik werd genomen en toegewijd was aan Maria als zetel van wijsheid.

Daar werd Titus Brandsma op 19 januari 1942 door twee agenten van de 'Sicherheitsdienst, Aussenstelle Arnheim' opgehaald. Hij zou er nooit meer terugkeren. Die gevangenneming had vooral te maken met zijn rol als adviseur van de katholieke dagbladjournalistiek in Nederland. In 1935 was Titus Brandsma geestelijk adviseur geworden van de Nederlandsche Roomsche-Katholieke Journalisten-Vereeniging. Tijdens de Duitse bezetting ontried hij, na overleg met de aartsbisschop van Utrecht, Jan de Jong, de redacties en directies van katholieke dag- en weekbladen om mee te werken aan propaganda voor de Duitse bezetters, het nationaal-socialisme, en de NSB en daaraan verwante organisaties. In mei 1941 had de Duitse bezettingsmacht een 'Schriftleitergesetz' uitgevaardigd: journalisten moesten 'dienaren van de volksgemeenschap' zijn. Op 14 december van dat jaar werd dat toegespitst: kranten mochten geen NSB-advertenties weigeren.

Titus Brandsma reisde de redacties en directies van katholieke dagbladen af om ze te bezweren zich niets van die bepaling aan te trekken. Maar wat velen al gevreesd hadden: hij werd verraden, en wel door de 'Deutschfreundliche' directeur van het Eindhovense *Dagblad van het Zuiden*. Diens vader, die wegens zijn kritische houding tegenover het nationaalsocialisme bij de krant was afgezet, waarschuwde de prior van de karmelieten: laat pater Titus onderduiken. Maar deze wilde dat niet; hij vond in geweten dat hij niets verkeerd had gedaan en was zich er bovendien van bewust dat ze hem toch wel zouden opsporen. Hij had zich immers ook al sinds de machtsovername van Hitler in 1933 kritisch uit-

gelaten over de behandeling van de Joden in Duitsland en hij had zijn bezwaren tegen de ideologie van het nationaal-socialisme nooit onder stoelen of banken gestoken.

Op 19 januari 1942 werd Titus Brandsma per trein naar Arnhem overgebracht, waar hij een nacht in een gevangenis-cel doorbracht. De volgende dag werd hij overgebracht naar de politiegevangenis in Scheveningen, in de wandeling de strafgevangenis genoemd en na de oorlog bekend geworden als het Oranjehotel, wegens de vele verzetslieden die er gevangen hadden gezeten. Hij bleef er tot 12 maart van dat jaar. Zijn cel en de wijze waarop hij de dag doorbracht, beschreef hij in twee brieven, die in deze uitgave zijn opgenomen. Van 12 maart tot 28 april verbleef hij in Kamp Amersfoort, waar hij op Goede Vrijdag voor zijn medegevangenen een voordracht hield over de spiritualiteit van de Moderne Devotie, een laatmiddeleeuwse religieuze vernieuwingsbeweging. Van 28 april tot 16 mei verbleef hij weer in de gevangenis van Scheveningen en vervolgens tot 13 juni in de strafgevangenis van het Duitse Kleef, op enkele kilometers van zijn stad Nijmegen.

Vanuit Kleef werd hij op transport gesteld naar het concentratiekamp Dachau, waar hij na een dagenlange treinreis op 19 juni aankwam. In Dachau ging zijn gezondheid, die toch al zwak was (hij had al vier keer een maagbloeding gehad), snel achteruit. Hij werd er slecht behandeld en mogelijk (maar zeker is dit niet) zijn er ook medische experimenten op hem uitgevoerd. Na een maand, op 19 juli, werd hij overgebracht naar de ziekenboeg. Daar werd hij een week later, op zondag 26 juli 1942, door een injectie om het leven gebracht, 'abgespritzt' in het jargon van de kampbewakers. Zijn stoffelijke resten verdwenen in de verbrandingsoven van Dachau.

Tijdens zijn leven had Titus Brandsma op veel mensen een diepe indruk gemaakt. Het bericht van zijn overlijden veroorzaakte dan ook grote verslagenheid. Al in het najaar

van 1944, toen het zuiden van Nederland inmiddels bevrijd was, werden zijn teksten uit zijn laatste levensmaanden in druk uitgegeven. Daarmee begon ook al iets van een verering voor Titus Brandsma te groeien. In 1948 werd door zijn orde begonnen met het verzamelen van gegevens over hun overleden medebroeder. In 1955 startte in het bisdom 's-Hertogenbosch een eerste officieel kerkelijk onderzoek naar het al dan niet voorbeeldige karakter van zijn leven en getuigenis. Dat werd in 1957 afgesloten, waarna het lange wachten op Rome begon. Intussen was in Nijmegen, in de jaren zestig, naast de plek waar na de oorlog een nieuw karmelietenklooster was gebouwd (het onder Brandsma's leiding gebouwde klooster was in 1944 in brand gestoken), een gedachteniskapel ter ere van Titus Brandsma gebouwd. Dat was een initiatief van Louis Frequin, de hoofdredacteur van *De Gelderlander*, die zijn eigen redding als verzetsman tijdens de oorlog toeschreef aan de voorspraak van Brandsma. De kapel is momenteel, nadat de gedachtenis van Titus Brandsma is overgebracht naar de Jozefkerk aan het Keizer Kapelplein, het thuis voor het daklozenpastoraat in Nijmegen, een bestemming die Brandsma ongetwijfeld zou hebben aangesproken. In 1985 werd Titus Brandsma dan, waarschijnlijk na persoonlijk ingrijpen van paus Johannes Paulus II, eindelijk zalig verklaard, en in 2022, nog eens 37 jaar later, heilig.

Peter Nissen